

سال یازدهم / پاییز ۱۴۰۱

بررسی عوامل موثر بر استقلال خبری در ایران

• اعظم حاتمی ورزنده^۱، علی ربیعی^۲

چکیده

با اینکه آغاز به کار مطبوعات در ایران دولتی بوده و پس از آن نیز تحت نظر دولت وقت شکل گرفت، پس از آن نیز نوعی نگاه و کنترل‌های امنیتی بر مطبوعات حاکم بوده، به گونه‌ای که مطبوعات ایران فراز و نشیب‌های زیادی را در این سالها سپری کردند. بعد از انقلاب اسلامی رسانه‌ها افت و خیزهای فراوانی را از جنبه آزادی و استقلال تجربه کرده‌اند. هدف از این پژوهش، بررسی عوامل موثر بر استقلال تحریریه‌ها و ارائه راهکارهایی برای ارتقای آن می‌باشد. این تحقیق با روش کیفی و کاربردی است. برای این منظور، مصاحبه نیمه ساختاریافته به شیوه اشباع تئوریک با ۱۰ تن از مدیران مسئول و دبیران خبرگزاری‌های غیردولتی و صاحب‌نظران عرصه رسانه به روش تحلیل مضمون صورت گرفت. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد ضعف اقتصادی رسانه و معیشت ناکافی خبرنگاران، عدم امنیت شغلی و تداوم ناپایدار کار، شیوه توزیع یارانه‌های دولتی و دولتی شدن جذب آگهی، فقدان تشکل صنفی خبرنگاری قوی، ترس از سابقه دارشدن امنیتی خبرنگاران، خودسانسوری، کنترل‌های مستقیم و غیرمستقیم دولتی و عدم امکان بروز خلاقیت عواملی هستند که بیشترین تاثیر را در روند استقلال خبرگزاری‌ها دارند.

کلمات کلیدی: استقلال تحریریه، خبرگزاری‌های غیردولتی، استقلال خبری، عوامل استقلال رسانه

---

۱ کارشناس ارشد مدیریت رسانه دانشگاه پیام نور تهران غرب؛ a.hatami88@yahoo.com

۲ استاد گروه مدیریت رسانه دانشگاه پیام نور ایران - تهران؛ alirabiei@pnu.ac.ir

مقدمه

پس از آنکه به مرور مطبوعات فارسی زبان غیردولتی ابتدا در خارج و سپس در داخل کشور به وجود آمد شاهد نوعی نگاه و کنترل‌های امنیتی بر مطبوعات هستیم به گونه‌ای که مطبوعات ایران فراز و نشیب‌های زیادی را در این سالها سپری کردند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نیز فعالیت مطبوعات را می‌توان به چند دوره تقسیم کرد؛ از دوره آزادی مطلق تا به امروز افت و خیزهای فراوانی در نوع تعامل دولت‌ها با رسانه‌ها بوده ایم.

در شرایط کنونی، جایگاه و موقعیت مطبوعات در دستیابی به اهداف توسعه ملی و همه جانبه در کشور مشخص نیست. برخی از مقامات و دستگاه‌ها معتقدند مطبوعات ابزار حکومت و دولت هستند و از این رو باید سیاست‌ها و برنامه‌ها و منویات آنها را به اطلاع مردم برسانند. برخی دیگر نقش و کارکرد فراتری برای مطبوعات قائلند و علاوه بر تعدد، مدافع تکثر آنها نیز هستند. از نظر این عده، مطبوعات، ابزار و دستگاه ایدئولوژیک دولت نیستند بلکه با استقلال خود و اطلاع رسانی صحیح و به موقع و همچنین نقد عملکرد حکومت و دولتمردان می‌توانند به معنای واقعی به بقا و حفظ حکومت کمک کنند. این عدم توافق درباره جایگاه و موقعیت رسانه‌ها سبب شده است تا استقلال تحریریه رسانه‌ها - اعم از مکتوب و دیجیتال - جدی گرفته نشود و حرکت در این مسیر با کندی مواجه شود.

گسترش سایت‌های خبری خصوصی و غیردولتی در ایران از سال ۱۳۷۸ آغاز شد، در این زمان به نظر می‌رسید که فضای باز اطلاع رسانی و آگاهی بخشی در جامعه ایرانی به وجود آمده باشد و این امیدواری با تدوین و تصویب آئین نامه نحوه تاسیس خبرگزاری‌های غیردولتی در ایران در سال ۱۳۸۴ و اواخر دولت اصلاحات به اوج خود رسید اما این زمان هم دیری نپائید و در دولت نهم با رویه‌ای مخالف دوره قبل (دولت هشتم) روبرو شدیم و آن، کنترل شدید مطبوعات و رسانه‌ها و بسته شدن فضای نقد دولت بود. طی این دوره چندین سایت خبری به دلایل متعددی بسته شدند.

خبرگزاری‌ها به دو دسته دولتی و غیردولتی قابل تقسیم هستند؛ نوع اول، خبرگزاری‌هایی هستند که ماهیتا وابسته به دولت بوده و اخبار مربوط به بخش‌های مختلف دولت و نیز اخبار موافق دولت را مخابره می‌کنند. خبرگزاری‌های غیردولتی آن دسته خبرگزاری‌هایی هستند که با سرمایه غیردولتی و توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی تاسیس می‌شوند و مستقل از دولت، اخبار و اطلاعات در زمینه‌های مختلف را مخابره می‌کنند. بزرگترین خبرگزاری دولتی در

کشور، خبرگزاری جمهوری اسلامی (ایرنا) است که سال ۱۳۱۵ راه اندازی شد و تا سال ۱۳۷۸ انحصار خبری در ایران را داشت. اولین و بزرگترین خبرگزاری که با عنوان غیردولتی تاسیس شد، خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا) است که در سال ۱۳۷۸ به عنوان موسسه فرهنگی خبری ذیل جهاد دانشگاهی تاسیس شد. در حال حاضر آمار دقیقی از تعداد خبرگزاری‌های غیردولتی در ایران در دست نیست اما بعد از تاسیس خبرگزاری دانشجویان ایران، خبرگزاری‌های زیادی در این قالب متولد شدند.

یک خبرنگار حرفه‌ای در وهله اول به استقلال، بی طرفی، رعایت عینیت، توازن و تعادل در گزینش و ارائه اطلاعات، فضای باز سیاسی، عدم دخالت و تحمیل دولت‌ها و رقابت آزاد نیاز دارد اما این شرایط در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران فراهم نیست (فرقانی، ۱۳۶۹؛ ۴). عدم شکل‌گیری ساز و کارهای حرفه‌ای، کژفهمی، جهت‌گیری‌های مغرضانه، اهمال و سهل‌انگاری‌ها در امر قانونگذاری و اجرای آن از جمله عواملی هستند که باعث می‌شود تا حرفه روزنامه‌نگاری درگیر مسائل تکراری و گویا لاینحل شود. این عوامل علاوه بر ایجاد مانع بر سر راه رسانه، خسارت‌های جبران‌ناپذیری هم به جامعه تحمیل می‌کنند. با شکل‌گیری دکترین جریان آزاد اطلاعات و گفتمان‌هایی چون آزادی بیان و عقیده، حق دسترسی آزاد به اطلاعات و لزوم شکل‌گیری رسانه‌های مستقل، آزاد و کثرت‌گرا، بسیاری از کشورها از جمله ایران در راستای ارتقای سطح کمی و کیفی رسانه‌ها، قوانین خود را مورد بازنگری قرار دادند اما تمامی این تغییرات در جایگاه نظری پذیرفته شده است چراکه با نگاهی دقیق‌تر، خلاها و شکاف‌های عمیق بین مباحث نظری و آنچه که در جهان واقع جریان دارد، مشخص می‌شود. (فرقانی، ۱۳۹۴؛ ۳۲).

از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ شاهد فراز و نشیب زیادی در ایسنا بودیم به گونه‌ای که در طول ۵ سال، ۷ مدیرعامل عوض شد و فشار سیاسی برای دولتی کردن کامل آن توسط دولت حاکم ادامه داشت که برخی از این تلاش‌ها از ناحیه رئیس دولت و سازماندهی شده بود و برخی اوقات هم غیرسازماندهی شده و از طریق زیرمجموعه‌های ادارات دولتی صورت می‌گرفت. سلب استقلال یک خبرگزاری بزرگ به ظاهر غیردولتی، محافظه‌کاری مدیران، تغییر پی‌درپی مدیران عامل و ابلاغ مداوم بخشنامه‌های مختلف از سوی مراجع بالادستی سبب شد تا پیرامون این موضوع تحقیق شود که چه عواملی می‌تواند استقلال تحریریه یک رسانه را در معرض تهدید قرار دهد؟ مدیران رسانه‌ها چگونه می‌توانند استقلال روزنامه‌ها و مطبوعات را افزایش

دهند؟ عوامل موثر بر استقلال خبری رسانه‌ها کدامند؟ این پژوهش، تلاش می‌کند تا تاثیر این عوامل را با استقلال رسانه تحلیل کرده و در پایان، راهکارهایی برای تقویت استقلال خبری ارائه دهد.

آزادی مطبوعات

آزادی مطبوعات به معنای عام، شامل جست و جو، جمع آوری و کسب آزادانه اخبار و اطلاعات و عقاید عمومی، انتقال و مخابره آزادانه آنها، انتشار آزادانه روزنامه‌ها و پخش آزادانه برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی و اینترنتی، دریافت و مطالعه آزادانه مطبوعات می‌شود. به این ترتیب، آزادی فعالیت خبرنگاران، انتشار آزادانه روزنامه‌ها و مجلات و پخش آزادانه و بی طرفانه و واقع بینانه برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی و اینترنتی و انعکاس آزاد افکار و عقاید عمومی در مطبوعات و خبرگزاری‌ها، از شرایط اساسی آزادی رسانه‌ها محسوب می‌شوند (معتدنازاد؛ ۱۳۸۶). «استقلال تحریریه» موضوعی است که با گسترش رسانه‌های نوین و اثرگذاری به مراتب بیشتر آنان در جامعه جهانی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. دنیس مک کوایل می‌گوید که آزادی به طور اساسی در گرو فقدان سانسور، عدم نیاز به دریافت مجوز انتشار و فقدان مجازات بعد از انعکاس و چاپ مطالب می‌باشد که انتشار آنها غیرقانونی نیست. همچنین مردم باید در استفاده از رسانه‌ها آزاد باشند. در زمینه آزادی رسانه‌ها نظریه هنجاری دنیس مک کوایل قابل توجه است. وی رسانه‌ها را از نظر میزان آزادی و استقلال به رسانه‌های «اقتدارگرا»، «آزاد»، «مسئولیت اجتماعی»، «شوروی»، «توسعه بخش» و «دموکراتیک - مشارکت کننده» تقسیم می‌کند. او نظریه «مطبوعات آزاد» را مهم ترین اصل مشروعیت دهی دموکراسی‌های آزادی گرا، تلقی می‌کند و برای آن به لحاظ سابقه تاریخی مبارزات مربوط به آزادی مطبوعات اهمیت بسیار زیادی قائل است. (مهدی زاده، ۱۳۹۹؛ ۸۹)

نظامهای حرفه‌ای خبرنگاران

در میان نظامهای حرفه‌ای خبرنگاری و روزنامه نگاری می‌توان دو دسته را از یکدیگر تفکیک کرد؛ دسته اول، نظام‌هایی که فعالیت سازمانهای حرفه‌ای خبرنگاران و نهادهای حرفه‌ای ایجاد شده به وسیله آنها را آزاد می‌گذارند و دسته دوم، نظامهایی که به این گونه سازمانها فعالیت‌هایی را تحمیل می‌کنند یا نهادهایی را به وجود می‌آورند که سازمانهای مذکور باید الزاماً در آنها مشارکت نمایند. کاملترین نوع نظامهای حرفه‌ای خصوصی و غیر دولتی روزنامه نگاری

در دوره پس از جنگ جهانی دوم در سوئیس ایجاد شده است. در این کشور انجمن‌هایی که آزادانه تشکیل شده و نمایندگان مالکان و مدیران مطبوعات و نمایندگان روزنامه نگاران را در کنار هم متشکل ساخته اند، در دهه‌های اخیر به فعالیت‌های مهمی دست زده اند. علاوه بر سوئیس، در بسیاری دیگر از کشورهای دارای نظام آزادی گرا مانند انگلستان، سوئد، نروژ، کانادا، استرالیا و زلاندنو انجمن‌های حرفه‌ای مالکان و مدیران مطبوعات و همچنین سندیکاهای حرفه‌ای روزنامه نگاران، به طور جداگانه و یا با همکاری مشترک یکدیگر آزادانه اصول و قواعد حرفه‌ای مورد نظر اعضای خود را تدوین و تصویب و نهادهای حرفه‌ای طرف توجه خویش را تأسیس می‌نمایند. در این کشورها، اعضای انجمن‌ها و سندیکاهای مطبوعاتی و رسانه‌ای آنها از زمان عضویت در این نهادها، از تمام مزایای روزنامه نگاران حرفه‌ای برخوردار می‌شوند. نوع دیگری از نظام حرفه‌ای خبرنگاران در جهان وجود دارد که توسط فرانسه تأسیس شده که در آن با همکاری دولت و مالکان و مدیران مطبوعات، انجمن‌ها و سندیکاهای خبرنگاران ایجاد شده است. این شیوه که از آن به نظام مختلط یاد می‌شود توسط بسیاری از کشورها از جمله ایران مورد اقتباس قرار گرفته است. یکی از معایب این نظام حرفه‌ای آن است که آزادی و استقلال لازم در انتشار خبر را از رسانه‌ها تا حدود زیادی سلب می‌کند و «استقلال تحریریه» را به خطر می‌اندازد.

عوامل مؤثر بر استقلال خبرگزاری‌های غیردولتی

عوامل مختلفی بر استقلال رسانه‌ها و بویژه خبرگزاری‌های غیردولتی تاثیرگذار هستند که شناخت کامل و تحلیل آنها می‌تواند به رفع موانع استقلال تحریریه در رسانه‌ها کمک شایانی کند. این عوامل را به دو دسته «درون سازمانی» و «برون سازمانی» می‌توان تقسیم بندی کرد. در بخش عوامل «برون سازمانی» می‌توان به نفوذ گروه‌های ذی نفوذ و صاحب قدرت، نهادها و ارگان‌های دولتی، صاحبان آگهی، حامیان مالی، احزاب و تشکل‌های سیاسی اشاره کرد. دنیس مک کوایل در این زمینه می‌نویسد: موضوعی که بیشتر باید به آن توجه کرد یافتن شاخص‌هایی است که ارزیابی اثرات انحصار را به ویژه بر استقلال تحریریه‌ها امکان پذیر می‌سازد. شاخص‌های اصلی عبارتند از: درج اخبار محلی بیشتر، بیان افکار و مواضع جانبدارانه و سرسختانه در مسائل محلی، استفاده افزونتر از خبرهای سخت به ویژه در مسائل محلی، برخورداری از توانایی بیشتر در امور تحریریه و پرداختن به موضوعات مورد بحث و جدل در جامعه، انتشار گسترده تر خبرهای بین‌المللی، به کارگیری تنوع بیشتر در انتخاب محتوا و

عقاید قابل طرح. علاوه بر این، افزونی محتوای تحریری خبری بر آگهی، دسترسی به آژانس‌های خبری بیشتر و ادای تعهدات مالی برای بالا بردن کیفیت‌های تحریری را می‌توان به عنوان نشانه‌های بیرونی موید استقلال تحریریه‌ای برشمرد.

بخشی از عدم تحقق آزادی خبرگزاری‌ها به دید بدبینانه حاکم بین دولتها و مطبوعات و بخشی دیگر به نظام حاکم بر رسانه‌ها در ایران مربوط است. توجه به این نکته ضروری است در صورتی که فضای مساعد برای رشد مطبوعات مهیا شود به گونه‌ای که بتوانند به وظیفه اصلی خود یعنی انعکاس وضع موجود جامعه و نقد سازنده بپردازند، دولتها نیز راحت تر می‌توانند در جهت شناخت کاستی و رفع آن و بهبود وضعیت جامعه بپردازند (محمد پورخبازی، ۱۳۹۱؛ ۳۳).

نمودار مالکیت رسانه‌های کشور هم بیانگر انحصار خبرگزاری‌های مهم و وابستگی قریب به اتفاق انواع خبرگزاری‌های کشور به نهادهای حکومتی، دولت و یا یارانه‌های دولتی است. پس از خبرگزاری‌های حکومتی و دولتی یا حزبی، خبرگزاری‌های غیر حزبی در پایین ترین و متزلزلترین جایگاه قرار گرفته اند. در ذیل چنین واقعیتی، شاهدیم که منزلت ملی بودن به دولتی بودن و منزلت مستقل بودن به حزبی بودن، تنزل داده شده و علاوه بر این، استقلال تحریریه به موضوعی به رسمیت ناشناخته و نامستقر در ساختار رسانه‌ای ما تبدیل شده است. بنابراین طبیعی است که جریان اصلی اطلاعات، یک سویه بوده و ماهیتی دولتی یا حزبی پیدا کند. از این رو، اگرچه تکرر عددی رسانه‌ها و بویژه خبرگزاری‌ها امری ذاتا مثبت است اما روشن است که توسعه رسانه‌ای بدون تغییر در مدل مسلط مالکیت و مهمتر، بدون پذیرش استقلال تحریری و پایبندی به صحت، بی طرفی و همه جانبه نگری، منجر به تکرر حقیقی و استقرار چند صدایی نخواهد شد. این در حالیست که پیشرفت فناوری اقتضانات جدیدی را پیش رو قرار داده که بر آن اساس می‌توان به بسط مالکیت و مدیریت رسانه‌ها با استفاده از ظرفیتهای غیردولتی اقدام کرد، اما به طور مثال ۳۰ سال پس از انقلاب شکوهمند اسلامی انحصار شبکه‌های رادیو و تلویزیونی با جبران ضعف رسانه‌ای کشور ناسازگار است. (فاتح؛ ۱۳۸۹)

در بررسی بخش اقتصادی هم باید در نظر داشت که عوامل یا شاخصه‌های اقتصادی خبرگزاری‌ها ارتباط مستقیمی با ساختار و شکل حکومت پیدا می‌کند؛ اگر ساختار اقتصادی در یک جامعه منحصر در دست دولت باشد، خبرگزاری‌ها در صورت هماهنگ شدن دولت با دیگر عوامل اقتصادی، محدودیت بیشتری را تجربه خواهند کرد. هرچه ساختار اقتصاد در جامعه

کمتر به دولت متکی باشد، آزادی بیان و رسانه‌ها در آن جامعه بیشتر است. برخی صاحب‌نظران بر این باورند که وقتی اقتصاد در چنبره دولت باشد، خبرگزاری‌ها و دیگر رسانه‌ها هم برای کسب درآمد ناچارند در چارچوبی که دولت تعیین می‌کند فعالیت کنند و این مساوی مرگ آنهاست. (علمداری؛ ۱۳۸۹) آنچه مسلم است اینکه اقتصاد نقش مهمی در فعالیت خبرگزاری‌ها ایفا می‌کند؛ دستمزد خبرنگاران، بیمه، سبد معیشت و یارانه از جمله شاخص‌هایی هستند که در استقلال یا وابستگی خبرگزاری می‌توانند مورد بررسی قرار گیرند. اطلاع رسانی، آگاهی بخشی و فرهنگ سازی از کارکردها و رسالت‌های مطبوعات و خبرگزاری‌هاست اما امروز شاهد این مسئله هستیم که روزنامه‌ها و مجلات و حتی خبرگزاری‌ها برای تداوم حیات خود ناچار به تبلیغ و جذب آگهی هستند و درواقع، تجاری شده‌اند حال آنکه از تعداد خبرگزاری‌های مستقل کاسته می‌شود.

رسانه‌ها بویژه خبرگزاری‌ها در ایران، برای داشتن مخاطبان میلیونی، ضریب نفوذ بیشتر، توسعه فعالیت‌ها و کسب و کارهای رسانه‌ای، داشتن منابع پایدار درآمدی و استقلال مالی و در نهایت استقلال تحریریه نیازمند یافتن راهکارهای عملیاتی جدید برای درآمدزایی و رونق بخشی به کسب و کارهای رسانه‌ای از طریق کاربست راهکارهای پیشنهادی هستند. تولید و فروش محتوا و بسته‌های اطلاعاتی چند رسانه‌ای اعم از متن، صوت، تصویر و فیلم، راه اندازی و گسترش موسسات و شرکت‌های هلدینگ و مادر تخصصی مطبوعاتی، تبلیغاتی و انتشاراتی، راه اندازی شبکه‌های تلویزیونی و ماهواره‌ای، تبلیغات کالاها، محصولات و خدمات مالی، پولی، تجاری و اقتصادی، خصوصی سازی رسانه‌ها و بویژه خبرگزاری‌ها، انجام فعالیت‌های مستقیم اقتصادی و تجاری، دریافت بودجه‌ها، کمک‌ها و وام‌های دولتی، فروش خدمات مرتبط با حرفه رسانه اعم از خدمات آموزشی، پژوهشی، خبری، فنی، تبلیغاتی و صنفی از جمله مولفه‌های مربوط به منابع درآمدی خبرگزاری‌ها محسوب می‌شوند. (عسگری، ۱۳۹۲؛ ۶)

جامعه ایرانی به دلیل شرایط و وضعیت خاصی که در طول تاریخ بر روند پیدایش و توسعه مطبوعات حاکم شده است، علیرغم پشتوانه قدرتمندی که در زمینه فرهنگ مکتوب داشته است، اما در مواجهه با پدیده نوین خبرگزاری‌ها با یکسری ناکارآمدی و کاستی‌ها مواجه شده است. (خانیکی؛ ۹۲) با وقوع پیروزی انقلاب اسلامی و بویژه دهه ۶۰ انتظار می‌رفت با سرنگونی رژیم مستبد پهلوی، گروه‌های مردمی و داوطلب و سندیکاها و به تبع آن مطبوعات حیات اجتماعی مجددی پیدا کنند و شاهد ظهور مطبوعات در اشکال مختلف باشیم. اما شروع جنگ

تحمیلی و شرایط جامعه در آن برهه، مجال توسعه در مطبوعات را گرفت و عملاً تا اواخر دهه ۷۰ اطلاع رسانی تنها توسط مطبوعات دولتی و صدا و سیما و خبرگزاری ایرنا صورت می‌گرفت. می‌توان گفت حیات جدی خبرگزاری‌های غیردولتی با راه اندازی خبرگزاری دانشجویان ایران در سال ۱۳۷۸ آغاز شد چراکه بعد از آن به مرور، شاهد ظهور خبرگزاری‌های غیردولتی به دلیل باز شدن نسبی فضای سیاسی هستیم. با این همه، شکل‌گیری خبرگزاری‌ها در جوامع توسعه نیافته برخلاف جوامع پیشرفته به دلیل جدید بودن و تازگی با مقاومت اجتماعی مواجه می‌شوند و حتی مخل نظم معمول اجتماعی شمرده می‌شوند. عدم شکل‌گیری نهادهای اجتماعی و سیاسی مانند احزاب، سندیکاها، انجمن‌ها و گروه‌های داوطلب و نیز از بین بردن نهادهای مذهبی و اعمال تجددگرایی آمرانه عرفی و مردمی موجب شد که حتی خبرگزاری‌ها در شکل‌ها و قالب‌های خود سیاسی شده یا سیاسی انگاشته شوند. به همین دلیل، خبرگزاری‌ها در جامعه‌هایی نظیر جامعه ما، کارکردی سیاسی پیدا کرده و در تحولات اجتماعی نقش موثری داشته‌اند. طبیعی است که در چنین شرایطی، آسیب‌پذیری خبرگزاری‌ها بویژه خبرگزاری‌های غیردولتی هم بالا رفته و عدم وجود و ضعف و قدرت آنها، تابعی از وضعیت توسعه سیاسی در جامعه بوده است. کارکرد سیاسی خبرگزاری‌ها تا حدودی بر گسترش دامنه مشارکت و رقابت اجتماعی تاثیر گذاشته است. ضرورت تامین و تضمین استقلال حرفه‌ای روزنامه نگاری در اواخر قرن ۱۹، در شرایط دگرگونی‌های اقتصادی و صنعتی کشورهای غربی و رشد و پیشرفت رسانه‌های خبری مورد توجه قرار گرفت. از آن پس، روزنامه نگاران برای رسیدن به استقلال حرفه‌ای، تلاش‌های فراوانی کردند.

در ایران به دنبال مبارزات طولانی آزادیخواهان علیه سلطنت استبدادی قاجار سرانجام با انقلاب مشروطیت اصل آزادی مطبوعات به رسمیت شناخته شد. در واقع، مجموعه‌ای از قوانین، مقررات، بخشنامه‌ها، آیین‌نامه‌ها، سیاست‌های مکتوب شده نهادهای دولتی و عرف رسانه‌ای، همگی می‌توانند اهرم و عاملی تاثیرگذار بر فعالیت خبرگزاری‌ها باشند. قانون اساسی در اصل سوم دولت را موظف به فراهم کردن شرایط لازم برای آگاهی رسانی از طریق رسانه‌ها کرده و در اصل بیست و چهارم هم آزادی رسانه‌ها به رسمیت شناخته شده است. اولین قانون عادی مطبوعات در سال ۶۴ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و بعد از آن در سال ۷۹ اصلاح گردید. از آنجا که خبرگزاری‌ها پدیده نوینی بودند و قانون مدونی درباره

فعالیت آنها وجود نداشت لذا بخش‌هایی از این قانون در سال ۱۳۸۸ اصلاح و موارد مربوط به رسانه‌های اینترنتی بدان افزوده شد.

مهمترین عوامل درون سازمانی به «دستمزد» و «امنیت شغلی» خبرنگاران مربوط می‌شود؛ متأسفانه بحث بیمه خبرنگاران و روزنامه نگاران در کشور ما قدمتی ندارد و سالیان کوتاهی است که ساز و کار بیمه خبرنگاران در کشور فراهم شده است. براساس ضوابط و قوانین عادی مصوب مجلس و بخشنامه‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، خبرگزاری‌ها و مطبوعات موظف به بیمه کردن خبرنگاران متبوع خود شدند. با این همه خلا در این زمینه فراوان است و هنوز افرادی هستند که بار جمع آوری و تهیه خبر را به دوش می‌کشند اما بیمه نیستند. اداره نشدن از قبل خبرنگاری و افزایش قیمت کالا و خدمات در کشور سبب شده تا پدیده‌ای با عنوان «کارت هدیه» هم به جمع مشکلات فضای رسانه‌ای کشور اضافه شود و خبرنگاران برای گذران زندگی، وقتی با دستمزدهای پائین از سوی خبرگزاری‌های متبوع خود مواجه می‌شوند، برای دریافت کارت‌های هدیه از سوی ادارات و سازمان‌ها گوی سبقت از یکدیگر می‌ریزند.

از دیگر مسائل مورد توجه در زمینه استقلال خبری خبرگزاری‌ها که کمتر به آن توجه می‌شود، بحث «آموزش» است. ورود افراد به عرصه خبرنگاری در ایران به شیوه علمی نیست و بیشتر تجربی است یعنی افراد صرف علاقمندی به کار تهیه و جمع آوری خبر و برخی صرف برقراری رابطه و میانبری جهت استخدام در ادارات و دستگاه‌ها به این حرفه روی می‌آورند. مع الاسف، امروزه بیش از آنکه خبرنگاران ما خلاق و مسئولیت پذیر باشند، منشی‌های روابط عمومی‌های ادارات و سازمان‌ها شدند و هرآنچه آنان خواسته باشند با سانسورهای فراوان و صرف تعریف و تمجید از عملکرد خود به خبرنگاران یا بهتر بگوئیم رابطین خبری خود منتقل می‌کنند.

«صدور کارت حرفه ای» از دیگر مباحث قابل تامل است. برخی بر این باورند که صدور این کارت از سوی دولت، به خبرنگاری به عنوان یک شغل رسمیت داده و از سوی دیگر کار جمع آوری و تهیه اطلاعات و خبر را برای او تسهیل می‌سازد. اما برخی دیگر آن را منافی استقلال و آزادی رسانه می‌دانند. دکتر معتمدنژاد معتقد است: آزادی عمل، عدم وابستگی به منبع قدرت و ثروت، بدون تعهد، صلاحیت، تخصص، بدون احترام و منزلت اجتماعی و تضمین شرایطی که فعالیت مسئولانه مطبوعات را ممکن و تسهیل کند، انجام وظایف حرفه‌ای پاسداری از حقوق فردی و اجتماعی مردم و حفظ منافع ملی کشور، امکانپذیر نیست.

پیشینه پژوهش

جدول ۱

ردیف	تاریخ پژوهش	پژوهشگران	عنوان پژوهش	نتایج
۱.	۱۳۹۷	اسماعیل زاده	استقلال حرفه‌ای همشهری محله	۱. وابستگی به نهادهای قدرت سیاسی و یا اقتصادی مانعی بر سر راه آزادی عمل نشریات به شمار می‌رود. این محدودیت یا از طریق دخالت مستقیم در محتوای نشریه یا دخالت در فرآیند انتصاب مدیران یا استخدام خبرنگاران دیده می‌شود. ۲. نشریه همشهری محله هم به دلیل ساختار و هم شرایط حاکم بر رسانه‌های کشور هیچوقت نه می‌تواند و نه تاکنون توانسته مستقل عمل کند.
۲.	۱۳۹۵	اسماعیل تبار، سیدرضا صالحی امیری، محمدتقی ایمانی	بررسی چالش‌های مطبوعات در ایران	۱. نقاط قوت وضعیت مطبوعات در ایران: افزایش سطح سواد رسانه ای، پیشینه تمدنی ایرانی-اسلامی، استقبال عمومی و مستمر مردم از مطبوعات، کاهش انحصار تولیدات فرهنگی، افزایش کارشناسان حوزه مطبوعات و افزایش ضریب نفوذ اینترنت. ۲. نقاط ضعف: دخالت مستقیم دولت، ضعف قانون مالکیت، ضعف اخلاق مطبوعاتی، عدم استقلال اقتصادی مطبوعات، و مدیریت تمرکزگرا. ۳. فرصت‌ها: افزایش شبکه‌های اجتماعی، توسعه رسانه‌های الکترونیکی، گسترش زیرساخت‌های اطلاعات و ارتباطی، گسترش رشته‌های تحصیلی در زمینه رسانه بویژه در مقط تحصیلات تکمیلی، ۴. تهدیدات: عدم حضور جدی مطبوعات ایران در عرصه بین المللی، مقبولیت نه چندان شبکه‌های برون مرزی صداوسیما، ضعف تسلط بر زبان‌های بین المللی در عرصه مطبوعات، تحریم‌ها و مشکلات اقتصادی و تهاجم فرهنگی
۳.	۱۳۹۲	نصیری، ابراهیم عسگری، حمیدرضا	نقش منابع درآمدی بر استقلال	۱. عدم وابستگی مالی و تشکیلاتی به جریانها، احزاب، نهادها، سازمان و اشخاص دولتی و غیردولتی مهمترین شاخص استقلال این رسانه

ردیف	تاریخ پژوهش	پژوهشگران	عنوان پژوهش	نتایج
		حسینی دانا	خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا)	است. ۲. همزمان با افزایش منابع درآمدی ایسنا، استقلال این خبرگزاری هم افزایش می‌یابد. ۳. ایسنا توانایی و پتانسیل لازم برای ایجاد منابع درآمدی متنوع، مستقل و پایه‌ای را دارد. ۴. «تبلیغات» مهمترین روش درآمدی است و با افزایش منابع درآمدی، اعتماد مشتریان، مخاطبان و صاحبان آگهی به این خبرگزاری افزایش می‌یابد.
۴.	۱۳۹۱	پورخبازی	بررسی عوامل سیاسی مؤثر در توسعه آزادی مطبوعات در ایران	۱. در صورتی می‌توان به آزادی مطلوب در زمینه مطبوعات دست یافت که در قانون مطبوعات به مواردی از قبیل حقوق روزنامه نگاران، حق آزادی بیان و آزادی مطبوعات پرداخته شده باشد. ۲. در پاره‌ای موارد، عدم اجرای مفاد مرتبط با مطبوعات مندرج در قانون اساسی، مانعی در مسیر توسعه آنها تلقی می‌شود. ۳. بخشی از عدم تحقق آزادی مطبوعات به نگاه بدبینانه حاکم میان دولت‌ها و مطبوعات و بخش دیگر به نظام حاکم بر مطبوعات ایران مربوط است. ۴. استراتژی مطبوعاتی دولت‌ها تا اندازه‌ای نسبت به مطبوعات و روزنامه نگاران سختگیرانه است. ۵. آزادی مطبوعات در ایران پایین تر از حد متوسط است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، کیفی است و ابزار گردآوری اطلاعات هم مصاحبه است. در این روش، با مدیران مسئول، دبیران خبرگزاری‌های غیردولتی و برخی دست اندرکاران رسانه‌ها که دارای مدرک مرتبط با روزنامه نگاری بوده یا سابقه بیش از یک دهه فعالیت در عرصه رسانه را دارند، به عنوان نماینده و معرف موضوع مورد مطالعه مصاحبه به صورت آزاد و نیمه ساختاریافته انجام می‌پذیرد. جامعه مورد مطالعه به روش نمونه‌گیری هدفمند از میان مدیران مسئول، دبیران، و دست اندرکاران حوزه رسانه انتخاب شدند.

مصاحبه‌ها تا زمانی ادامه پیدا کرد که فرآیند تحلیل و اکتشاف به اشباع نظری رسید. در ادامه، داده‌ها که از بطن مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختاریافته استخراج شدند، تحلیل شدند.

جدول (۲): مشخصات مصاحبه شونده‌گان

کد	سمت فعلی	سابقه کار	سن
۱	مدیرعامل خبرگزاری	از بدو تاسیس (۱۳۸۱) تاکنون	۵۰ سال
۲	مشاور مدیرعامل خبرگزاری	از بدو تاسیس (۱۳۷۸) تاکنون	۵۰ سال
۳	سردبیر خبرگزاری	از سال ۱۳۸۸ تاکنون	۴۰ سال
۴	استاد دانشگاه و پیشکسوت رسانه ای	از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۹۸	۷۰ سال
۵	سردبیر خبرگزاری در شهرستان	از سال ۱۳۷۹ تاکنون	۴۵ سال
۶	مدیرمسئول سایت خبری	از سال ۱۳۷۸ تاکنون	۷۰ سال
۷	مدیر مرکز آموزش و پژوهش موسسه رسانه ای	از سال ۱۳۵۶	۶۰ سال
۸	مدیرمسئول خبرگزاری	از سال ۱۳۸۴ تاکنون	۳۸ سال
۹	مدیر داخلی روزنامه و فعال رسانه ای	از سال ۱۳۸۲ تاکنون	۴۱ سال
۱۰	مدیرعامل پایگاه خبری	از سال ۱۳۷۸ تاکنون	۵۲ سال

برای محاسبه قابلیت اعتماد بازآزمون از میان مصاحبه‌های انجام شده، چند مصاحبه نمونه، انتخاب شده و کدهای مشخص شده در دو فاصله زمانی برای هر کدام از مصاحبه‌ها باهم مقایسه شده اند. روش بازآزمایی برای ارزیابی ثبات کد گذاری پژوهشگر به کار می‌رود. در این پژوهش سه مصاحبه به عنوان نمونه انتخاب و با فاصله زمانی یک ماه مجدداً کد گذاری شده‌اند که نتایج در جدول (۲) ارائه شده است:

جدول (۳): مصاحبه به عنوان نمونه انتخاب

مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	درصد پایایی بازآزمون
۱	۴۰	۳۶	۴	٪۹۰
۲	۳۳	۲۹	۴	٪۷۷
۳	۴۳	۳۷	۶	٪۸۱
کل	۱۱۶	۱۰۲	۱۴	٪۷۶

با توجه به این که میزان قابلیت اعتماد بازآزمون ۷۶٪ است و این مقدار بیشتر از ۶۰٪ است، قابلیت اعتماد کد گذاری مورد قبول است.

برای محاسبه قابلیت اعتماد با روش توافق درون موضوعی دوکد گذار، از یکی از دانشجویان دوره دکترای علوم ارتباطات درخواست شد تا در این آزمون به عنوان همکار پژوهشی مشارکت کند. درصد توافق درون موضوعی که به عنوان شاخص پایایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. نتایج به دست آمده در جدول (۴) آمده است.

جدول (۴): قابلیت اعتماد

مصاحبه	تعداد کل کدها	تعداد توافقات	تعداد عدم توافقات	درصد پایایی دوکدگذار
۱	۳۶	۲۷	۹	٪۵۸
۲	۳۸	۳۴	۴	٪۸۳
۳	۴۸	۳۷	۱۱	٪۶۹
کل	۱۲۲	۹۸	۲۲	٪۶۹

با توجه به این که میزان پایایی دوکدگذار ۶۹٪ است و این مقدار بیشتر از ۶۰٪ است، قابلیت اعتماد کد گذاری مورد قبول است.

پژوهشگر به منظور بررسی روایی پژوهش و اینکه آیا سؤالات مطرح شده اهداف مورد نظر را پوشش می‌دهد و اینکه مانعی از نظر نگارش و ابهامات در جملات ندارد، آن را در اختیار استاد راهنما و دیگر استادان صاحب نظر قرار داد. آنها پس از بررسی دقیق، شایستگی ویژگی مورد نظر را تأیید کردند.

یافته‌ها

برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش از مصاحبه عمیق نیمه ساختاریافته استفاده شده و در طول فرآیند مصاحبه از سؤالات باز به گونه‌ای استفاده شده که بتوانیم مفاهیم را شناسایی کرده و در پایان به سؤالات تحقیق پاسخ دهیم. بعد از انجام مصاحبه، پیاده‌سازی و نسخه‌نویساری آن تهیه گردید و پس از مفهوم‌پردازی در هر مصاحبه، به تدریج نکات کلیدی و مقولات استخراج شدند. پس از اعمال تغییرات مذکور (حذف و ادغام) مفاهیم اشاره شده در ادبیات و مصاحبه‌ها مجدداً مورد بررسی تطبیقی قرار گرفت که در نهایت تصمیم بر آن شد کلیه ۲۰۸ مفهوم بر اساس ۷ مؤلفه انتخاب شود.

جدول (۵). مولفه‌های پژوهش

فرآوانی		مفاهیم		مولفه	ردیف	
شناسه		زیرمفاهیم		آزادی	۱	
۲۱۲	۴۴	۲۴	۶			استقلال رسانه
	۳۰		۸	استقلال		
	۱۱۴		۴	حاکمیت		
	۱۸		۵	بحران		
	۶		۱	وابستگی		
۳۴۳	۱۶۲	۵۳	۱۲	سیاسی	۲	
	۱۹		۴			انتقاد
	۷۲		۱۵			مدیریت سیاسی
	۵		۲			انقلاب
	۲۶		۶			کنترل
	۵۴		۱۱			احزاب
	۴		۲			استبداد
	۱		۱			اخبار رسمی
۶۲	۵	۱۷	۲	امنیتی	۳	
	۳۰		۵			امنیتی
	۲۱		۶			کنترل رسانه
	۶		۴			دستگاه قضایی
۲۵۹	۴۸	۴۲	۷	اقتصادی	۴	
	۳۹		۸			حمایت مالی
	۴۸		۱۱			آگهی
	۱۷		۶			اقتصاد دولتی
	۱۰۷		۱۰			اقتصاد
۱۴۷	۳۴	۴۰	۱۲	اجتماعی	۵	
	۵۵		۱۳			جامعه
	۲۸		۷			شبکه‌های اجتماعی
	۱۰		۲			اعتماد
	۲۱		۵			صنف
	۲		۱			رانت

فراوانی			مفاهیم	مولفه	ردیف	
۱۰۲	۱۱	۲۲	۳	رسانه‌ها	فرهنگی	۶
	۱۶		۳	نیروی کار		
	۵		۲	اصول حرفه‌ای		
	۳۱		۵	مسائل صنفی		
	۲۱		۳	وزارت ارشاد		
	۱۱		۳	آموزش		
	۷		۳	هویت رسانه		
۵۱	۲۰	۱۰	۲	قوانین	حقوقی	۷
	۲		۱	تفسیرهای سلیقه‌ای		
	۹		۲	قانون مطبوعات		
	۵		۱	مالکیت		
	۷		۱	مدیریت		
	۱		۱	موانع قانونی		
	۶		۱	قانون اساسی		
	۱		۱	اجرای قانون		
۱۱۷۶		۲۰۸				

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عوامل سیاسی اولین نقش را در استقلال رسانه‌ها در نگاه پاسخگویان ایفا می‌کند و عوامل اقتصادی، حقوقی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند.

تحلیل عوامل تاثیرگذار بر استقلال خبری در ایران نشان می‌دهد که «تصدی و دخالت دولت» و «اقتصاد» دو عامل اساسی در استقلال تحریریه است. وابستگی رسانه‌های بزرگ در ایران سبب شده است که امکان رقابت و رشد مطبوعات آزاد عملاً ناممکن شود. دولت علاوه بر در اختیارداشتن صداوسیما، اقدام به تاسیس روزنامه و خبرگزاری‌های متعدد نیز نموده است. پدیده دیگری که به نظر می‌رسد، مختص ایران است، رسانه‌ها و خبرگزاری‌های شبه دولتی است به طوریکه بخش‌های نظامی کشور، رسانه‌های خبری با اهداف سیاسی در قالب‌های روزنامه و خبرگزاری دارند. بزرگی دولت و حضور گسترده در فضای رسانه یکی از عوامل مؤثر بر عدم رشد رسانه‌های مستقل و تحت تاثیر قرارگرفتن استقلال خبری آنهاست. علاوه بر احزاب و گروه‌های

سیاسی، هریک از گروه‌های ثروت هم عامل نفوذ در رسانه‌ها هستند و مطالب را در جهت منافع خود سوق می‌دهند که این امر به کاهش اعتماد عمومی و از دست رفتن مرجعیت رسانه‌های داخلی می‌انجامد. خبرگزاری‌ها به جای آنکه صدای مردم باشند، صدای حکومت شدند. به دغدغه‌های مردم نمی‌پردازند، چالش‌های مردم را فریاد نمی‌زنند. هر آنچه گفته می‌شود، اخبار رسمی بخش‌های مختلف حکومت است. خواسته‌های مردم منعکس نمی‌شود». (کد ۷) «دولت‌ها بویژه بعد از دولت هشتم، در عمل نشان دادند که به طرق مختلف می‌خواهند رسانه‌های بزرگتر و دارای ضریب نفوذ بیشتر را به خود وابسته کرده و آنها را جهت دهی کنند». (کد ۱۰) وضعیت رسانه‌ها از حیث امنیتی ساختن فضا هم مناسب نیست. «مسئولان امنیتی به دلایل گوناگونی چون «مصلحت عمومی» سعی می‌کنند جلوی انتشار اخبار را بگیرند و اگر رسانه‌ای بخواهد مستقلاً دست به انتشار بزند حتماً با ممانعت‌های جدی برای انتشار و حیات مواجه خواهد شد». (کد ۲) خواست عمومی این است که نگاه جرم انگارانه به فعالیت‌های رسانه‌ای به حداقل رسیده و حبس و زندان روزنامه نگاران و توقیف و سلب امتیاز رسانه‌ها بدلیل انجام فعالیت‌های رسانه‌ای حذف شود. برای این منظور باید فعالیت حرفه‌ای خبرنگاران توسط دولت به رسمیت شناخته شود و قوانینی نه برای تحت فشار قرار گرفتن رسانه‌ها و مقابله با آنها بلکه جهت تسهیل انجام فعالیت حرفه‌ای خبرنگاران وضع شود. همچنین دولت حضور رسانه منتقد را بپذیرد و آن را عامل بقای کشور و بقای عقیده و کمک به حرکت متعادل جامعه بداند.

اقتصاد متزلزل خبرگزاری‌ها و معیشت سخت خبرنگاران عامل مهم دیگری است. وضعیت خبرنگاران از لحاظ معیشتی در مرتبه پایینی نسبت به سایر گروه‌ها قرار دارد و دستمزدها کفاف یک زندگی ساده را نمی‌دهد درحالی‌که دادن حقوق و پاداش مکفی به خبرنگاران می‌تواند قلم آنها را محکمتر کند. وضعیت مدیران خبرگزاری‌های غیردولتی هم بهتر از خبرنگاران نیست و بسیاری از آنها توانایی اداره خبرنگاران و حتی مجموعه خود را ندارند و به ناچار به کارهایی روی می‌آورند که وهن رسانه است. «اگر زیرساخت‌های حداقلی برای رسانه‌ها طبق اصول حرفه‌ای مهیا و فراهم باشد، می‌توانند از طریق جذب «آگهی تبلیغاتی» به لحاظ مالی خود را تامین کرده و مجبور به انعکاس اخبار رسمی یا سانسور آنها نباشند». (کد ۸) «در دنیا رسانه‌ها ذیل مجموعه‌های بزرگ اقتصادی یا کارتل‌های اقتصادی قرار دارند و دغدغه‌ای برای تامین منابع مالی لازم ندارند و آن مجموعه اقتصادی، آنها را تامین می‌کند و اندک درآمدهایی هم از قبیل تولیدات خود به دست می‌آورند اما در ایران به دلیل آنکه اقتصاد کشور

«دولتی» است، سختگیری‌های زیادی درباره رسانه‌ها صورت می‌گیرد حتی اگر رسانه‌ها بخواهند درآمدی هم داشته باشند از قبل آگهی و رپورتاژ، بازهم طرف حساب آنها مجموعه‌های دولتی از قبیل بانک‌ها، بیمه‌ها و اپراتورهای تلفن هستند که مدیریت دولتی دارند» (کد ۲) در حال حاضر، بستر به گونه‌ای است که رسانه‌ها را وابسته کرده است. برای تحقق استقلال رسانه باید این شرایط و بستر تغییر کند و جذب آگهی توسط رسانه‌ها رونق پیدا کند. پدیده جدید خطرآفرین که در رسانه‌ها امروز به وفور یافت می‌شود «پشتیبانی خبری سازمان‌ها و ارگان‌های مختلف است به این صورت که مسئول آن رسانه با فلان نهاد، طی توافق نانوشته‌ای، تهیه اخبار آن را برعهده می‌گیرد و درمقابل، کمبود مالی خود را از طریق پولی که می‌گیرد جبران می‌کند.» (کد ۶) یارانه‌ها مسئله مهم دیگری است که در زمینه اقتصادی بر استقلال خبری تأثیرگذار است. در سیاستی که از سوی دولت یازدهم اتخاذ شد، «یارانه» که به شکل کاغذ در اختیار رسانه‌های مکتوب قرار می‌گرفت، تبدیل به پول نقد شد و علاوه بر روزنامه‌ها و نشریات مکتوب شامل حال تمام رسانه‌ها اعم از مکتوب و اینترنتی شد. در طی آن، سایت‌ها و پایگاه‌های خبری زیادی تاسیس شدند و این تکثر سبب شد تا امروز شاهد رسانه‌هایی در فهرست وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی باشیم که فقط در حد نام هستند و بروز و ظهوری ندارند و تنها جهت برخورداری این «یارانه دولت» شکل گرفتند. «الان بستر به گونه‌ای است که کاملاً رسانه‌های ما را وابسته می‌کند و ما اگر دلسوز رسانه هستیم باید این بستر تغییر کند و کاملاً وابستگی رسانه به دولت قطع شود.» (کد ۶) باید روند دادن مجوزهای تاسیس رسانه تغییر کرده و از دادن مجوزهای رابطه‌ای و غیراستاندارد که سبب سوء استفاده از رسانه‌ها می‌شود به جدیت پرهیز شود بلکه ساختاری تعبیه‌گرد و شرایطی برای کسانی که می‌خواهند رسانه تاسیس کنند در نظر گرفته شود تا اخذ مجوز به سهولت انجام نگیرد.

قوانین محدودکننده از جمله عوامل مؤثر فشار بر جریان خبری آزاد و مستقلانه می‌باشد. «قانون مطبوعات فعلی» از جمله این قوانین است که بعضاً با تفسیرهای بسیار گسترده و سلیقه‌ای از آن مواجه هستیم و همین امر، بازنگری جدی در آن را بیش از پیش ضروری می‌نماید ضمن آنکه نیازمند وضع قوانین عادلانه و منصفانه جهت تضمین آزادی‌های حرفه‌ای هستیم تا خبرنگاران بدون دغدغه قانونی و حقوقی و واهمه از فشارهای دولتی و نیز گروه‌های فشار رسالت خود را به انجام رسانند.

«ما رسانه‌های‌ها نشان دادیم که خیلی وقت‌ها، معیارها و شاخص‌هایی که در جامعه باید رعایت کنیم را رعایت نمی‌کنیم و ایراد به قانون می‌گیریم درحالی‌که قانون مطبوعات گرچه پیش از انقلاب نوشته شده و بعد از انقلاب هم مورد بازبینی و اصلاح قرار گرفته، از جمله قوانین مترقی ایران است درعین اینکه باید بروز شود و اهالی رسانه از این بروزرسانی‌ها بهره‌مند شوند. گمان این‌که امتیازاتی که برای رسانه‌ها در آن کم و بیش است، حذف خواهد شد.» (کد ۶)

در حوزه فرهنگی آنچه خلا آن به شدت احساس می‌شود، عدم حضور نیروهای حرفه‌ای آموزش دیده است. خبرگزاری‌ها برای آنکه مطالبات مردم را به گوش مسئولان برسانند باید آموزش‌های لازم رسانه‌ای را دریافت کرده و با شجاعت و شهامت وارد عرصه شوند اما فضای رسانه‌ای امروز کشور پر از خبرنگارنماها و کسانی است که به اسم خبرنگار بدون دریافت آموزش حداقلی وارد بازار رسانه شدند و بعد از مدت کوتاهی پس از دریافت تجربه و آموزش جذب ادارات می‌شوند.

وجود یک تشکل صنفی قوی و کارآمدی که حاضر در صحنه باشد و به موقع از استقلال و تمامیت وجودی و موجودیت رسانه‌ها دفاع کند، یک ضرورت است. در حال حاضر، خبرنگاران جز «خانه مطبوعات» و «انجمن صنفی روزنامه نگاران و خبرنگاران» انجمن یا صنف مستقل دیگری ندارند اما به دلیل قدمت رسانه‌های مکتوب در ایران، انجمن‌هایی با تابلوی روزنامه نگاران از پیش از انقلاب اسلامی در کشور به وجود آمد. تا پیش از انقلاب ۷ تشکل مربوط به روزنامه نگاران در حوزه‌های مختلف صنفی و تعاونی تشکیل شدند که عبارتند از «انجمن دفاع از آزادی مطبوعات (۱۳۷۸)» که در فعالیتهای مربوط به تامین و تضمین حقوق حرفه‌ای روزنامه نگاران نقش مستقیمی ایفا نمی‌کند. «شرکت تعاونی مطبوعات (۱۳۶۵)» که مالکان و مدیران رسانه‌ها در آن عضویت دارند اما در ردیف تشکل حرفه‌ای روزنامه نگاران قرار نمی‌گیرد. «انجمن روزنامه نگاران جوان (۱۳۸۴)» که از وزارت کشور مجوز گرفته است که در آن، حمایت حقوقی و صنفی از اعضا و بازآموزی حرفه‌ای روزنامه نگاران پیش بینی شده است. «انجمن صنفی روزنامه نگاران آزاد تهران (۱۳۸۰)» که در اداره کار و امور اجتماعی تهران به ثبت رسیده است. «انجمن روزنامه نگاران زن (۱۳۷۷)» به تصویب وزارت کشور رسید و هدف آن ارتقای کمی و کیفی وضعیت روزنامه نگاران زن عنوان شده است. انجمن روزنامه نگاران مسلمان (۱۳۷۶) و انجمن نویسندگان، خبرنگاران و عکاسان ورزشی ایران (۱۳۷۴) هم دیگر انجمن‌هایی هستند که یکی پس از دیگری تاسیس شدند. درحقیقت، حرفه روزنامه نگاری یک

حرفه فرعی به شمار می‌رفت و وسیله‌ای برای اخاذی، دلالی و حق‌السکوت گرفتن بود. (معتمدنژاد؛ ۱۳۸۶)

در حال حاضر، بسیاری از خبرنگاران و روزنامه‌نگاران به دلیل فعالیت‌های رسانه‌ای خود در زندان به سر می‌برند یا مواجه با محدودیت‌های حرفه‌ای شدند اما متأسفانه هیچ یک از نهادهای صنفی که تحت عناوین مختلف به منظور دفاع از حقوق حرفه‌ای خبرنگاران تشکیل شدند، مواضع جدی در این باره نداشتند. چنین بنظر می‌آید که مسیر پیش از انقلاب را ادامه می‌دهیم؛ جایی که روزنامه‌نگاری بسان حرفه دلالی دیده می‌شود و کمک‌های دولتی هم در حقیقت نه «کمک» بلکه مزد سکوت هستند تا صدای اعتراض آنها خاموش شود.

«وجود قوانین عادلانه و منصفانه در مورد حقوق مطبوعات و فعالان رسانه‌ای برای تضمین آزادی‌های حرفه‌ای و انجام بدون دغدغه قانونی، حقوقی و فشارهای دولتی و فرادولتی یا از گروه‌های فشار و نیز نگاه جرم‌انگارانه حداقلی به فعالیت‌های رسانه‌ای و حذف حبس، زندان روزنامه‌نگاران و توقیف و سلب امتیاز خبرگزاری‌ها بدلیل انجام فعالیت‌های رسانه‌ای از پیش نیازهای وجود یک خبرگزاری مستقل است.» (کد ۵)

یکی از مسائل مطرح درباره رسانه، مالکیت و اداره آن است که این یک موضوع جهانی است و در ایران هم بسیار محل بحث است. انتخاب مدیران خبرگزاری‌ها توسط خبرنگاران و بلکه انتخاب سردبیران و دبیران توسط مجموعه رسانه‌ای هم سبب تقویت استقلال آن شده و هم میزان لابی و زد و بندهای سیاسی که بزرگترین عامل تهدیدکننده رسانه است را پایین می‌آورد. «وجود تیم قوی، منسجم و کارآمد از پیش ضرورت‌های یک رسانه مستقل است. نداشتن سرمایه لازم برای تامین رسانه و حتی راه اندازی آن سبب می‌شود تا بحث مشارکت روزنامه‌نگاران در مالکیت رسانه کمرنگ شود.» (کد ۳) رسانه‌ها به سمت اداره کم هزینه و در نتیجه کاستن از نیروها و روند مشارکتی در حال حرکت هستند. بهترین شیوه مدیریت در رسانه، مدیریت شورایی، حرفه‌ای و کاردان است که در آن تحریریه‌ها مالک و مدیر هستند.

برای دادن اعتبار و مرجعیت به رسانه‌های داخلی ضروری است نگاه دولتها به رسانه تغییر کند و چندصدایی و استقلال «رسانه» را به عنوان عنصر آگاهی بخش مردم به رسمیت بشناسد تا رسانه‌ها در پرتو این آزادی فکر و بیان بتوانند نقش واسط خود بین مردم و حاکمیت را به خوبی ایفا نمایند. حکمرانان می‌بایست «رسانه» را نه تهدید بلکه یک فرصت بدانند و با به رسمیت شناختن استقلال و آزادی عمل رسانه‌ها از آنها به عنوان ابزاری برای

تحقق اهداف عالی کشور استفاده کنند. دولت همچنین از دخالت در اداره رسانه خودداری کرده و این کار را بسان کارهای تخصصی دیگر به اهل فن بسپارد و با دخالت‌های بیجا مانع از نشر اندیشه و افکار نشود. همچنین پیشنهاد می‌شود زمینه‌های لازم برای مشارکت خبرنگاران در مالکیت و مدیریت رسانه فراهم شود. مدیریت می‌بایست در اختیار تحریریه‌ها قرار گیرد تا اعضای آن به لحاظ فکری از یکدیگر پشتیبانی کرده و منسجم در ارائه اطلاعات و اخبار به مردم عمل کنند. کمک‌های دولتی تحت عنوان «یارانه» به رسانه‌ها نیز مناسب است به شکل‌ها سپرده شود تا این امر از اهرم فشار دولت‌ها بر مطبوعات بکاهد و ترتیبی اتخاذ شود که رسانه‌ها بتوانند ادامه حیات دهند. از سوی دیگر پیشنهاد می‌شود تهدیدات امنیتی و قضایی مانند اجبار به حذف مطلب از روی رسانه، توقیف یا سلب امتیاز رسانه، حبس خبرنگاران و روزنامه نگاران برداشته شود و به رسانه و خبرنگاران اجازه داده شود که به عنوان نهاد مدنی به ایفای رسالت و کارکرد خود بپردازند. امنیت شغلی از هر حیث (مانند برگزاری تجمعات) برای خبرنگاران و روزنامه نگاران باید تامین و مالکان رسانه به افزایش حقوق و دستمزد خبرنگاران و روزنامه نگاران اجبار شوند.

منابع

- خانیکی، هادی، عوامل اجتماعی توسعه نیافتگی مطبوعات در ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و ارتباطات فرهنگی
- عسگری، ابراهیم؛ نقش منابع درآمدی بر استقلال خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا)، نشریه فرهنگ ارتباطات، تابستان ۱۳۹۲، دوره ۳، شماره ۱۰
- علمداری، مهرداد؛ حیات اقتصادی رسانه ها؛ وابستگی و استقلال، کتاب ماه علوم اجتماعی، شهریور ۱۳۸۹
- فاتح، ابوالفضل و ادیبان، مهدی؛ عوامل موثر بر جریان و مدیریت خبر در ایران «بررسی اخبار سایت الف در موضوع مدرک کردن، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال ششم، تابستان ۱۳۸۹ شماره ۱۹
- فرقانی، محمد مهدی؛ مقاله شاخص‌های کیفیت مطبوعات، ۱۳۶۹
- فرقانی، محمد مهدی، شاخص‌های کیفیت مطبوعات از دیدگاه استادان ارتباطات و روزنامه نگاران، فرهنگ رسانه، سال پنجم، زمستان ۹۴
- محمد پور خباز، سارا؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق، بررسی عوامل سیاسی موثر بر توسعه آزادی مطبوعات در ایران، زمستان ۱۳۹۱، مطالعات رسانه‌ای، سال هفتم، شماره ۱۹
- معتمدنژاد، محمد کاظم، معتمدنژاد، رویا؛ حقوق حرفه‌ای روزنامه نگاران، جلد اول، دفتر مطالعات و توسعه رسانه ها، سال ۱۳۸۷
- معتمدنژاد، محمد کاظم؛ حقوق حرفه‌ای روزنامه نگاران، جلد اول، ۱۳۸۶
- مک کوایل، دنیس، ۱۳۸۲، درآمدی بر نظریه ارتباطات جمعی، ترجمه اجلالی، پرویز، تهران؛ مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها
- مهدی زاده، سید محمد؛ نظریه‌های رسانه، اندیشه‌های رایج و دیدگاه‌های انتقادی، همشهری، ۱۳۹۹
- نمکدوست تهرانی، حسن؛ مبانی استقلال حقوقی حرفه روزنامه نگاری، نامه پژوهش فرهنگی، سال ششم
- Khaniki.Hadi, Social factors of underdevelopment of the press in Iran, Research Institute of Humanities and Cultural Communication. (In Persian)
- Asgari. ebrahim; The role of income sources on the independence of the Iranian Students News Agency (ISNA), Communication Culture Magazine, Summer 2013, Volume 3, Number 10. (In Persian)
- Alamdari, Mehrdad; the economic life of the media; Dependence and Independence, Book of the Month of Social Sciences, September 2019. (In Persian)

- fateh. Abolfazl and Adiban. Mehdi; Factors affecting the flow and management of news in Iran, "Reviewing the news of Site A on the issue of Kurdish education", Quarterly Journal of Cultural and Communication Studies, 6th year, summer 2009, number 19. (In Persian)
- Furqani Mohammad Mahdi ; Press quality indicators article, 1990. (In Persian)
- Furghani, Mohammad Mahdi, press quality indicators from the point of view of communication professors and journalists, Farhang Media, 5th year, winter 2014. (In Persian)
- Mohammad Pourkhabaz. Sara; Islamic Azad University, Tehran East Branch, investigation of political factors affecting the development of press freedom in Iran, winter 2013, media studies, seventh year, number 19. (In Persian)
- Motamednejad, Mohammad Kazem, Motamednejad, Roya; Professional rights of journalists, first volume, media studies and development office, 2017. (In Persian)
- Motamednejad, Mohammad Kazem; Professional rights of journalists, first volume, 2007. (In Persian)
- McQuail, Dennis, 1382, an introduction to mass communication theory, translated by ejlali, Parviz, Tehran; Media Studies and Research Center. (In Persian)
- Mahdizadeh. Seyed Mohammad; Media theories, popular ideas and critical views, Hamshahri, 2019. (In Persian)
- Namakdoost Tehrani. Hassan; Basics of legal independence of journalism profession, cultural research letter, 6th year. (In Persian)